

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΑΦΝΗ ΙΙ

Η ΕΚΦΟΒΙΣΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ **Εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς**

Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας
Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού

Υπηρεσίες Ψυχικής Υγείας Παιδιών
και Εφήβων Υπουργείου Υγείας

Λευκωσία, Μάρτιος 2008

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

«Διερεύνηση των αναγκών και αύξηση της ενημερότητας για την εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στα σχολεία»

«Needs Assessment and Awareness Raising Program for Bullying in Schools»

Συγγραφή & Επιμέλεια:

Άννα Παραδεισιώτη
Παιδοψυχίατρος

Χαράλαμπος Τζιόγκουρος
Εκπαιδευτικός Ψυχολόγος

Γλωσσική Επιμέλεια:

Γιούλικα Κούμα
Φιλολόγος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	1
Εισαγωγή	3
Τι είναι η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο	4
Χαρακτηριστικά εκφοβιστικής συμπεριφοράς	4
Μορφές εκφοβιστικής συμπεριφοράς	5
Τι δεν είναι εκφοβιστική συμπεριφορά	6
Διαφορές στο φύλο και την ηλικία στις διάφορες μορφές εκφοβιστικής συμπεριφοράς	7
Χαρακτηριστικά των δράστών	8
Επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στους δράστες	9
Χαρακτηριστικά των παιδιών-στόχος	9
Επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στα παιδιά-στόχος	11
Άλλοι συμμετέχοντες - θεατές	11
Επιπτώσεις στους θεατές	12
Πόσο συχνά καταγγέλλουν οι μαθητές	12
Ο ρόλος του σχολείου για την αντιμετώπιση και πρόληψη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς μεταξύ των μαθητών	14
Α. Παραδοχή	15
Β. Διαμόρφωση και καθορισμός αντιακφοβιστικής πολιτικής	15
Γ. Υλοποίηση της αντιακφοβιστικής πολιτικής του σχολείου	17
Επίλογος	27
Βιβλιογραφικές πηγές	28

Πρόλογος

Η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο επηρεάζει ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών και εφήβων στα σχολεία Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης. Είναι ένα θέμα μείζονος σημασίας για τους μαθητές και την υγεία τους, ψυχική και σωματική, τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς, τους φορείς των κρατικών υπηρεσιών και ευρύτερα την κοινωνία. Στην Κύπρο η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση των εμπλεκόμενων είναι αν όχι μηδαμινή τουλάχιστο ανεπαρκής. Βρισκόμαστε σε πρώιμα στάδια και πολλά πρέπει να γίνουν, ώστε η πολιτεία να υιοθετήσει, να σχεδιάσει και να εφαρμόσει σε παγκύπρια βάση μια ενιαία αντιεκφοβιστική στρατηγική που να συμπεριλαμβάνει όλα τα σχολεία του νησιού.

Ένα σημαντικό βήμα για τον προσδιορισμό του προβλήματος στη Κύπρο, είναι η πρώτη επιδημιολογική έρευνα που διεξήχθη πρόσφατα και συμπεριλάμβανε αντιπροσωπευτικό δείγμα του μαθητικού πληθυσμού ηλικίας 11-14 χρόνων σε όλες τις ελεύθερες επαρχίες του νησιού. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μετά από σχετική άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού στα πλαίσια του ερευνητικού ευρωπαϊκού διακρατικού προγράμματος «Διερεύνηση αναγκών και αύξηση της ενημερότητας για την εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στα σχολεία» (Needs Assessment and Awareness Raising Program for Bullying in Schools) του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Δάφνη II και ήταν καρπός συνεργασίας των Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων του Υπουργείου Υγείας και της Υπηρεσίας Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού.

Στα πλαίσια του ιδίου ερευνητικού προγράμματος γίνεται η έκδοση του εγχειριδίου αυτού που απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς και στοχεύει να ενημερώσει τους αναγνώστες του με σύντομο τρόπο, βιβλιογραφικά και ερευνητικά τεκμηριωμένο, τι είναι και τι δεν είναι εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στα σχολεία, με ποιες μορφές εκδηλώνεται, σε ποιους χώρους του σχολείου συμβαίνει, τα χαρακτηριστικά των δραστών και των παιδιών-στόχος, τις επιπτώσεις που υφίστανται κτλ. Επίσης στοχεύει στην ενημέρωσή τους για τους τρόπους αντιμετώπισης αλλά και πρόληψης του φαινομένου στο σχολικό πλαίσιο.

Αντίστοιχα εγχειρίδια έχουν ετοιμαστεί και για τους μαθητές και τους γονείς.

Εισαγωγή

Για τον ορισμό του υπό συζήτηση φαινομένου στην Αγγλική χρησιμοποιείται ο όρος bullying. Στην Ελληνική, όπως και σε άλλες γλώσσες, υπάρχει μια σχετική δυσκολία στην απόδοση του όρου. Στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι όπως «εκφοβισμός/θυματοποίηση», «σχολικός εκφοβισμός», «σχολική επιθετικότητα», «κακοποίηση συνομηλίκου», «άσκηση βίας από μαθητή σε μαθητή», «κάνω το μάγκα», «ταλαιπωρώ», «μειώνω», «είδος επιθετικής συμπεριφοράς», «αντικοινωνική συμπεριφορά», «αντικοινωνική-επιθετική συμπεριφορά μεταξύ μαθητών στο χώρο του σχολείου».

Στο παρόν εγχειρίδιο, ως αντίστοιχος του αγγλικού όρου bullying, θα χρησιμοποιείται ο όρος «εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο», ένας όρος ευρύς που μπορεί να περιλάβει όλες τις μορφές με τις οποίες ο εκφοβισμός εκδηλώνεται.

Τι είναι η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο

Η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι λοιπόν μια συνειδητή επιθετική πράξη, στάση ή χειρισμός εναντίον ενός ατόμου ή αριθμού ατόμων και επιχειρείται από ένα ή περισσότερα άτομα. Μπορεί να διαρκεί για σύντομη χρονική περίοδο ή για ολόκληρα χρόνια και χαρακτηρίζεται από κατάχρηση εξουσίας. Ο δράστης έχει σκοπό να βλάψει το παιδί-στόχο και δεν φοβάται την αντεκδίκηση διότι βασίζεται στην αδυναμία του παιδιού αυτού και στην αδιαφορία των θεατών ή ακόμα στην υποστήριξή τους.

Χαρακτηριστικά εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Μια συμπεριφορά για να θεωρηθεί εκφοβιστική θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα:

- Ο δράστης υπερέχει του παιδιού-στόχου σε ό, τι αφορά τη σωματική δύναμη, υπάρχει δηλαδή μεταξύ τους ανισότητα στη δύναμη.
- Είναι σκόπιμη και στοχεύει στην πρόκληση βλάβης στο παιδί-στόχο.
- Συνήθως οι εκφοβιστικές πράξεις είναι οργανωμένες, συστηματικές και επαναλαμβανόμενες, ή αν συμβαίνουν σποραδικά, είναι πολύ σοβαρές.
- Μπορεί να είναι άμεση ή έμμεση και προκαλεί στο παιδί-στόχο σωματική ή/και ψυχική βλάβη.

Μορφές εκφοβιστικής συμπεριφοράς

- **Εκφοβιστική συμπεριφορά σωματικού τύπου:** Κλωτσιές, τσιμπήματα, τράβηγμα μαλλιών, γροθιές, δαγκώματα, σπρωξίματα, χτυπήματα, κλείδωμα μέσα στο δωμάτιο κτλ., καταστροφή ή βλάβη στα προσωπικά αντικείμενα του θύματος.
- **Εκφοβιστική συμπεριφορά λεκτικού και ψυχολογικού τύπου:** Βρισιές, πειράγματα, κοροϊδίες, υπονοούμενα, απειλητικά τηλεφωνήματα, σκληρά, ή ρατσιστικά σχόλια, διάδοση ψεύτικων φημών κτλ.
- **Αποκλεισμός:** Ενέργειες και πράξεις ώστε το παιδί-στόχος να απομονώνεται από τους συμμαθητές και φίλους, αποκλείοντάς το από δραστηριότητες ή αγνοώντας το.
- **Εκφοβιστική συμπεριφορά σεξουαλικού τύπου:** Χειρονομίες ή σεξουαλικά σχόλια.
- **Εκφοβιστική συμπεριφορά μέσω κινητού τηλεφώνου ή διαδικτύου:** Η μορφή αυτή τα τελευταία χρόνια έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις διότι τα παιδιά-στόχος εκτίθενται πλέον σε πλήθος ανθρώπων ξεφεύγοντας από τα στενά πλαίσια του σχολικού πληθυσμού.

Τι δεν είναι εκφοβιστική συμπεριφορά

Ένας εκπαιδευτικός είναι σημαντικό να μπορεί να διακρίνει τα φαινόμενα εκείνα που συνιστούν εκφοβιστική συμπεριφορά από εκείνα που δεν συνιστούν εκφοβιστική συμπεριφορά. Οι πράξεις με επιθετικό χαρακτήρα αποτελούν ένα ευρύ φάσμα. Στην μια άκρη του φάσματος τοποθετούνται οι πράξεις εκείνες που έχουν στοιχεία επιθετικότητας και από τις δύο πλευρές. Π.χ. ένα έντονο παιχνίδι μπορεί να οδηγήσει στον τραυματισμό κάποιου ή κάποιων παιδιών, χωρίς όμως αυτό να είναι αποτέλεσμα μιας κακόβουλα σχεδιασμένης πράξης. Στην περίπτωση αυτή, τα εμπλεκόμενα μέρη συνήθως είναι ίσης δύναμης. Στην άλλη άκρη του φάσματος βρίσκονται οι εγκληματικές ενέργειες με τη χρήση φονικών μέσων, η σοβαρή κλοπή ή η σεξουαλική κακοποίηση. Οι πράξεις που βρίσκονται στο μέσο αυτών των δύο άκρων συνιστούν συνήθως την εκφοβιστική συμπεριφορά.

Σε ποια μέρη του σχολείου λαμβάνει χώρα η εκφοβιστική συμπεριφορά

Από διάφορες έρευνες έχει βρεθεί ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά λαμβάνει χώρα, κατά σειρά σημαντικότητας, στους ακόλουθους χώρους:

- Στην αυλή του σχολείου
- Στο γήπεδο
- Στις τουαλέτες
- Στο δρόμο προς και από το σχολείο
- Στην τάξη

Διαφορές στο φύλο και την ηλικία στις διάφορες μορφές εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Τα αγόρια φαίνεται να εμπλέκονται περισσότερο από ό, τι τα κορίτσια σε επεισόδια εκφοβιστικής συμπεριφοράς είτε ως δράστες, είτε ως στόχος. Υπάρχουν διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σε ότι αφορά στους τρόπους που χρησιμοποιούν για να εκδηλώσουν εκφοβιστική συμπεριφορά. Τα αγόρια τείνουν να εκφοβίζουν άμεσα και χρησιμοποιούν το σωματικό εκφοβισμό ή τις απειλές, ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού-στόχου. Τα κορίτσια εμπλέκονται πιο συχνά στη ψυχολογική μορφή εκφοβισμού, όπως είναι η διάδοση φημών, ο αποκλεισμός από την παρέα κτλ. και τα παιδιά-στόχος είναι κορίτσια. Αν και η μορφή αυτή δεν είναι άμεση όπως η εκφοβιστική συμπεριφορά σωματικού τύπου, εν τούτοις προκαλεί εξίσου σοβαρές βλάβες στα παιδιά-στόχο και πρέπει να της δοθεί περισσότερη προσοχή και σημασία.

Η εκφοβιστική συμπεριφορά εμφανίζεται σε όλες τις ηλικίες, όμως παρουσιάζει αύξηση κυρίως στις μικρότερες τάξεις του Γυμνασίου και κυρίως όσον αφορά τη σωματική μορφή εκδήλωσής της. Ειδικά κατά τη μετάβαση από το Δημοτικό Σχολείο στο Γυμνάσιο παρατηρείται μια σχετική έξαρση του φαινομένου, λόγω της αλλαγής του σχολικού πλαισίου.

Ενώσω όμως τα παιδιά μεγαλώνουν, η συχνότητα εμφάνισης του φαινόμενου μειώνεται, διότι τα παιδιά ωριμάζουν και αποκτούν καλύτερες δεξιότητες στο να χειρίζονται την επιθετικότητά τους, αν και υπάρχουν περιπτώσεις όπου με την πάροδο του χρόνου η εκφοβιστική συμπεριφορά γίνεται πιο σοβαρή.

Χαρακτηριστικά των δραστών

Στη βιβλιογραφία αναφέρονται τρεις τύποι δραστών:

- Είναι σωματικά δυνατοί, έχουν αυτοπεποίθηση, είναι παρορμητικοί, έχουν έντονη επιθετικότητα και είναι σχετικά δημοφιλείς.
- Είναι αγχώδεις, ανασφαλείς, με χαμηλή σχολική επίδοση και φτωχή συγκέντρωση και είναι λιγότερο δημοφιλείς.
- Σε μερικές περιπτώσεις είναι δράστες και σε άλλες γίνονται στόχος.

Από διάφορες έρευνες έχει βρεθεί πως οι δράστες είναι άτομα με φτωχή ενσυναίσθηση και παραμένουν ψυχροί και αδιάφοροι απέναντι στα θύματά τους, έχουν την ανάγκη να κυριαρχούν και να ελέγχουν τους άλλους και συνήθως δεν αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους και αναφέρουν ότι είναι το παιδί-στόχος που τους προκάλεσε.

Επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στους δράστες

Υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι όσα παιδιά ασκούν εκφοβισμό έχουν αυξημένες πιθανότητες να παρουσιάζουν και άλλες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, όπως κλοπές, βανδαλισμούς, σκασιαρχείο κτλ.

Άλλες έρευνες έχουν βρει ότι υπάρχει ισχυρή σχέση μεταξύ της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο σχολείο και της εγκληματικότητας σε μεγαλύτερες ηλικίες. Οι δράστες γενικά τείνουν να εξελιχθούν σε επιθετικούς και βίαιους ενήλικες, που έχουν περισσότερες, από ό, τι ο υπόλοιπος πληθυσμός, πιθανότητες να εμπλακούν σε διάφορες εγκληματικές πράξεις.

Χαρακτηριστικά των παιδιών-στόχος

Περιγράφονται τρεις τύποι των παιδιών-στόχος:

- **Παθητικοί μαθητές** με χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοεικόνα, σωματικά αδύναμοι, χωρίς φίλους, μοναχικοί και μη δημοφιλείς. Με τη συμπεριφορά τους δεν προκαλούν τους άλλους, όμως λόγω των ιδιοτήτων τους αυτών γίνονται εύκολα στόχος. Πολύ λίγο μπορούν να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους.

- **Προκλητικοί μαθητές**, οι οποίοι έχουν δυσκολίες με τη συγκέντρωσή τους, δεν είναι συνεργάσιμα, δημιουργούν γύρω τους ένταση και θυμό και με την συμπεριφορά τους προκαλούν άλλα παιδιά να στραφούν εναντίον τους.
- **Μαθητές οι οποίοι κάποτε είναι δράστες και κάποτε γίνονται στόχος**. Πρόκειται για παιδιά που μπορεί να εκφοβίζονται από πιο δυνατά παιδιά, αλλά τα ίδια μπορεί να εκφοβίζουν άλλα ασθενέστερα.

Παιδιά και έφηβοι με κάποια διαφορετικά χαρακτηριστικά από την πλειοψηφία (άτομα με ειδικές ανάγκες, διαφορετικής εθνικότητας, χρώματος δέρματος, με νοητική στέρηση, μαθησιακές δυσκολίες, άλλης σεξουαλικής κατεύθυνσης, ιδιοφυίες κτλ) έχουν επίσης αυξημένες πιθανότητες να γίνουν στόχος εκφοβισμού από άλλους μαθητές.

Επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στα παιδιά-στόχος

Οι μαθητές που υπόκεινται σε εκφοβισμό συναισθηματικά μπορεί να νοιώθουν φόβο, ντροπή, θυμό, κατάθλιψη, αίσθημα αβοήθητου κτλ. Συνήθως είναι απομονωμένοι, με φτωχές κοινωνικές δεξιότητες και μπορεί να παρουσιάζουν ψυχοσωματικά προβλήματα, όπως δυσκολίες ύπνου, πονοκέφαλους, στομαχόπονους κτλ. Επίσης μπορεί να παρουσιάσουν μείωση της ακαδημαϊκής επίδοσης, αποφυγή ή άρνηση του σχολείου. Βιώνουν συχνά άγχος και μπορεί να παρουσιάζουν συμπτώματα της διαταραχής μετά από τραυματικό στρες (επαναβίωση του τραύματος, αποφυγή ερεθισμάτων που συνδέονται με το τραυματικό γεγονός). Μια σοβαρή επιπλοκή είναι **οι απόπειρες αυτοκτονίας** που μερικές φορές δυστυχώς είναι πετυχημένες.

Άλλοι συμμετέχοντες - θεατές

Εκτός από τους δράστες και τα παιδιά-στόχος, στα επεισόδια εκφοβιστικής συμπεριφοράς συμμετέχουν και οι λεγόμενοι **θεατές**, οι οποίοι χωρίζονται στις ακόλουθες ομάδες:

- Παιδιά που ακολουθούν το δράστη
- Παιδιά που ενισχύουν τα επεισόδια
- Παιδιά που υποστηρίζουν το παιδί-στόχο
- Παιδιά που απλώς παρακολουθούν

Επιπτώσεις στους θεατές

Ο εκφοβισμός δεν επηρεάζει μόνο τα παιδιά που εμπλέκονται άμεσα, αλλά και τα υπόλοιπα παιδιά που μπορεί να τον παρακολουθούν να εξελίσσεται στο σχολείο τους. **Ο εκφοβισμός μπορεί να προξενήσει συναισθήματα φόβου και άγχους στα παιδιά-θεατές. Η άσκηση εκφοβισμού στο σχολείο δημιουργεί κλίμα φόβου και ανησυχίας που περιορίζει το δικαίωμα των μαθητών για ένα υγιές και ασφαλές μαθησιακό περιβάλλον.** Ταυτόχρονα, αν δεν ληφθούν οποιαδήποτε μέτρα για τερματισμό του εκφοβισμού, τότε αυξάνονται οι πιθανότητες τα παιδιά που βλέπουν τους δράστες να συνεχίζουν το έργο τους χωρίς οποιοσδήποτε συνέπειες, να αρχίσουν και εκείνα υπό κάποιες προϋποθέσεις να γίνονται επιθετικά.

Πόσο συχνά καταγγέλλουν οι μαθητές

Τα παιδιά-στόχος σπάνια αναφέρουν σε ενήλικες τι τους συμβαίνει, έστω και αν εκφοβίζονται για χρόνια. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί να νομίζουν ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στο σχολείο τους. Αν και οι έρευνες δεν συμφωνούν μεταξύ τους σε ό, τι αφορά τη συχνότητα εμφάνισης της εκφοβιστικής συμπεριφοράς σε διάφορες χώρες, υπάρχει μεταξύ τους μια κοινή διαπίστωση. Ότι, δηλαδή, στην πραγματικότητα το πρόβλημα αφορά πολύ περισσότερους μαθητές από ό, τι οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί νομίζουν.

Τα παιδιά-στόχος δεν καταγγέλλουν το γεγονός ότι εκφοβίζονται, για τους ακόλουθους λόγους:

- Νομίζουν ότι οι εκπαιδευτικοί σπάνια παρεμβαίνουν, είτε διότι δεν γνωρίζουν πώς να χειριστούν την κατάσταση, είτε γιατί δεν θέλουν να παρέμβουν.
- Μεταξύ των μαθητών επικρατεί η αντίληψη ότι δεν είναι επιτρεπτό να καταγγέλλουν τους συμμαθητές τους.
- Συχνά φοβούνται ότι αν το καταγγείλουν, οι δράστες θα τους εκδικηθούν.
- Βρίσκονται σε απελπισία και δεν πιστεύουν πια ότι κάποιος μπορεί να τους βοηθήσει.

Για τους λόγους αυτούς είναι σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να ενθαρρύνουν το διάλογο με τους μαθητές και να προάγουν διαδικασίες και προγράμματα που να ενδυναμώνουν την εμπιστοσύνη και την ποιοτική σχέση μαθητή-εκπαιδευτικού.

Ο ρόλος του σχολείου για την αντιμετώπιση και πρόληψη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς μεταξύ των μαθητών

Η σχολική μονάδα στο σύνολό της, αλλά και ο κάθε εκπαιδευτικός ξεχωριστά, μπορούν και πρέπει να παίξουν σημαντικό ρόλο τόσο στην αντιμετώπιση, όσο και στην πρόληψη του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς μεταξύ των μαθητών.

Για να είναι αποτελεσματικός ο ρόλος του σχολείου, χρειάζεται να αναπτυχθεί μια ολιστική προσέγγιση που να περιλαμβάνει όλους όσους εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Η ανάπτυξη μιας ολιστικής προσέγγισης είναι μια διαδικασία που δεν συμβαίνει τυχαία, αλλά στηρίζεται σε μια συγκεκριμένη μεθοδολογία.

A. Παραδοχή

Η παραδοχή του γεγονότος ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά **υπάρχει σε κάθε σχολείο** ανεξάρτητα από παράγοντες, όπως είναι η κοινότητα στην οποία βρίσκεται, τα θρησκευτικά πιστεύω ή η εθνική καταγωγή των μελών της σχολικής κοινότητας κ.ά, αποτελεί το πρώτο βήμα της κάθε προσπάθειας για αντιμετώπιση και πρόληψη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

B. Διαμόρφωση και καθορισμός αντιεκφοβιστικής πολιτικής

Η υιοθέτηση πολιτικής κατά της εκφοβιστικής συμπεριφοράς θα πρέπει να είναι μέρος της πολιτικής του σχολείου που αφορά **στην τήρηση της πειθαρχίας γενικά και πρέπει να συνάδει προς τους κανονισμούς λειτουργίας των σχολείων.**

Η διαμόρφωση πολιτικής υποβοηθά το σχολείο να μετακινηθεί από την απλή διαχείριση των κρίσεων στην υιοθέτηση προληπτικών και παρεμβατικών στρατηγικών.

Η αντιεκφοβιστική πολιτική του σχολείου θα πρέπει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

- Μια σαφή και σταθερή δήλωση σχετικά με τη στάση του σχολείου σε ό, τι αφορά την εκφοβιστική συμπεριφορά.
- Ορισμό της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και των διάφορων μορφών που εκδηλώνεται.
- Υιοθέτηση προληπτικών στρατηγικών (διαμόρφωση κανόνων συμπεριφοράς, επίβλεψη χώρων, ευφυής αξιοποίηση του αναλυτικού προγράμματος, εφαρμογή προληπτικών προγραμμάτων).
- Τρόπους αναφοράς της εκφοβιστικής συμπεριφοράς από τα μέλη της σχολικής κοινότητας (γονείς, εκπαιδευτικοί και παιδιά).
- Διαδικασίες διαχείρισης περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς.
- Δικαιώματα και ευθύνες των παιδιών, γονιών και εκπαιδευτικών.
- Διαδικασίες παρακολούθησης και αξιολόγησης της πολιτικής.

Γ. Υλοποίηση της αντιεκφοβιστικής πολιτικής του σχολείου

Για την υλοποίηση της αντιεκφοβιστικής πολιτικής του σχολείου χρειάζεται ο καταρτισμός ενός σχεδίου δράσης που να περιλαμβάνει τα ακόλουθα στοιχεία:

1. Διατύπωση του οράματος του σχολείου

Το όραμα αναφέρεται στη δέσμευση και τις προσδοκίες ολόκληρης της σχολικής μονάδας να εργαστεί συστηματικά και με συνέπεια για τη δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού περιβάλλοντος για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Κατά συνέπεια, η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν μπορεί να γίνει με κανένα τρόπο ανεκτή και θα τυγχάνει χειρισμού με κάθε σοβαρότητα. Δεν θα αντιμετωπίζεται ως κάτι που είναι αναπόφευκτα μέρος της σχολικής ζωής.

2. Αύξηση της ενημερότητας του προσωπικού, των γονιών και των παιδιών για το φαινόμενο της εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Οι έρευνες έχουν δείξει ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά συμβαίνει χωρίς καν οι ενήλικες να το υποψιάζονται, γιατί απλώς οι δράστες δεν θα επιλέξουν να εκφοβίσουν το στόχο τους μπροστά στα μάτια των ενηλίκων. Η απουσία γνώσης για το φαινόμενο οδηγεί στην πεποίθηση ότι «κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στο σχολείο μας».

Είναι σημαντικό όλοι, διδακτικό και μη διδακτικό προσωπικό του σχολείου, οι γονείς, αλλά και μαθητές, να τύχουν ενημέρωσης για όλες τις πτυχές του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Κυρίως θα πρέπει να υπάρχει ορισμός όλων των μορφών της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, ώστε το προσωπικό, οι μαθητές και οι γονείς να μπορούν να την παρατηρούν και να την αναγνωρίζουν, να την περιγράφουν με ακρίβεια και να τη διαχειρίζονται. Επίσης θα πρέπει να ξέρουν πού αυτή συνήθως λαμβάνει χώρα, ποια είναι τα χαρακτηριστικά των δραστών και των παιδιών-στόχος και ποιες βλάβες επιφέρει.

3. Ενημέρωση των γονιών για την αντιεκφοβιστική πολιτική του σχολείου και εμπλοκή τους στην υλοποίησή της

Οι γονείς, αλλά και άλλοι φορείς της κοινότητας, θα πρέπει να ενημερώνονται για την πολιτική του σχολείου και να εμπλέκονται στην υλοποίησή της. Συνεπώς είναι σημαντική η προαγωγή της συστηματικής επικοινωνίας μεταξύ σχολείου και οικογένειας.

4. Διερεύνηση του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο σχολείο

Η διερεύνηση του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο σχολείο χρειάζεται να γίνει, ώστε να διαπιστωθεί η συχνότητα εμφάνισης, οι μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται, οι χώροι που συμβαίνει, πότε συμβαίνει και ποιοι μαθητές εμπλέκονται. Μπορεί να γίνει με διάφορες μεθόδους, όπως ερωτηματολόγια, παρατήρηση κτλ.

Για να θεωρείται ολοκληρωμένη η εργασία αυτή θα πρέπει στο τέλος να ετοιμάζεται και σχετική έκθεση που να περιλαμβάνει όλα τα ευρήματα της έρευνας.

5. Καθορισμός των δικαιωμάτων και των ευθυνών των παιδιών, των γονιών και των εκπαιδευτικών

Έχει ιδιαίτερη σημασία όλοι να γνωρίζουν ποια είναι η ευθύνη τους, ώστε να υλοποιηθεί με επιτυχία η πολιτική του σχολείου και να επιτευχθεί η δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, πολλά σχολεία περιλαμβάνουν στην αντιεκφοβιστική τους πολιτική μια δήλωση που καθορίζει την ευθύνη των παιδιών-θεατών να αναφέρουν οποιαδήποτε μορφή εκφοβιστικής συμπεριφοράς, όταν γίνονται μάρτυρές της.

6. Καθορισμός διαδικασίας για την αναφορά των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Είναι ζωτικής σημασίας η ενθάρρυνση των παιδιών να αναφέρουν την εκφοβιστική συμπεριφορά, γιατί σε διαφορετική περίπτωση αυτή δεν μειώνεται. Τα παιδιά διευκολύνονται να το πράττουν, όταν μεταξύ αυτών που μαθαίνουν στην τάξη περιλαμβάνεται και το πώς αναφέρουν, σε ποιον αναφέρουν και πότε αναφέρουν.

Οι γονείς επίσης επιβάλλεται να γνωρίζουν το πρωτόκολλο που ακολουθείται για την αναφορά, αφού αυτό είναι υποστηρικτικό τόσο για τους ίδιους όσο και για τα παιδιά. Το σχολείο μπορεί να διαμορφώσει ειδικά έντυπα για να βοηθήσει τη διαδικασία αυτή, να ορίσει σε ποιον μπορούν να απευθύνονται τα παιδιά και οι γονείς κ.ά.

Θα πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια ώστε, όταν γίνεται καταγγελία κάποιου περιστατικού, να υπάρχουν οι κατάλληλες διευθετήσεις για να τυγχάνει άμεσης και απρόσκοπτης διερεύνησης.

7. Καθορισμός διαδικασιών διαχείρισης περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Η διαχείριση των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς δεν γίνεται τυχαία, αλλά στη βάση μιας διαδικασίας που πρέπει να ακολουθείται σύμφωνα με ένα πρωτόκολλο που διαμορφώνεται από τη σχολική μονάδα. Αυτό σημαίνει πως η διαχείριση των περιστατικών είναι μέρος της κοινά συμφωνημένης πολιτικής της σχολικής μονάδας και αποτελεί ευθύνη όλων των εκπαιδευτικών του σχολείου και όχι του καθένα από αυτούς ξεχωριστά.

Όταν ένα σχολείο δεν έχει ξεκάθαρη πολιτική διαχείρισης των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς, τότε αυτά τείνουν να παρατείνονται, να μονιμοποιούνται και να γίνονται όλο και πιο σοβαρά. Έχει επίσης αποδειχθεί από μελέτες πως όταν υπάρχουν συμφωνημένες διαδικασίες, τότε οι εκπαιδευτικοί νιώθουν

ασφαλείς και δρουν με αυτοπεποίθηση και σταθερότητα.

Το πρωτόκολλο διαχείρισης των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς περιλαμβάνει το ποιος αναλαμβάνει τη διαχείριση, πού γίνεται αυτή, τη σοβαρότητα που αποδίδεται στα διάφορα περιστατικά, τις συνέπειες για τους δράστες, την εμπλοκή των γονιών και τη διαδικασία παρακολούθησης της εξέλιξης ενός περιστατικού.

Ο εκπαιδευτικός, ο οποίος αναλαμβάνει τη διαχείριση περιστατικού εκφοβιστικής συμπεριφοράς, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τα ακόλουθα σημεία:

- Να παρεμβαίνει άμεσα.
- Να διαθέτει επαρκή χρόνο.
- Να έχει στη διάθεσή του χώρο που να εμπνέει ασφάλεια και να διασφαλίζει εμπιστευτικότητα.
- Να διερευνά το περιστατικό **ξεχωριστά με το δράστη και ξεχωριστά με το παιδί — στόχο.**
- Να έχει υπόψη του ότι μπορεί να μη χρειάζεται η αναζήτηση πολλών και άσκοπων λεπτομερειών.
- Να διαβεβαιώνει το παιδί-στόχο ότι δεν έχει να πάθει τίποτε και ότι είναι σε θέση και μπορεί να του παράσχει την απαιτούμενη προστασία.
- Να δίνει σημασία στο πώς νιώθουν και οι δύο, δράστης και παιδί-στόχος.

- Ειδικά για το δράστη να προσπαθήσει να τον βοηθήσει ώστε να κατανοήσει πώς νιώθει το παιδί-στόχος, να αναπτύξει αίσθημα υπευθυνότητας για τη συμπεριφορά του, για την τήρηση των κανονισμών κλπ.
- Να αναμένει ότι ο δράστης δεν πρόκειται να παραδεχτεί τις πράξεις του, θα αρνηθεί ότι τις διέπραξε και θα προσπαθήσει να επιρρίψει την ευθύνη στο παιδί-στόχο.
- Να μην αγνοήσει, εκεί όπου υπάρχουν, τους θεατές του περιστατικού.
- Να μη χρησιμοποιεί ερωτήσεις του τύπου «γιατί», αφού δεν υποβοηθούν στην εξεύρεση λύσεων.
- Να έχει ως τελικό στόχο την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ του δράστη και του παιδιού-στόχου
- Να τηρεί σημειώσεις, γιατί θα τις χρειαστεί κατά την επικοινωνία του με τους γονείς του δράστη, οι οποίοι συχνά αμφισβητούν ότι το παιδί τους παρουσιάζει τέτοια συμπεριφορά.

Η ενημέρωση και εμπλοκή των γονιών, τόσο του δράστη όσο και του παιδιού-στόχος, θα πρέπει να γίνεται όσο το δυνατό πιο σύντομα. Συστήνεται όπως γίνεται την ίδια ημέρα και διευθετείται επίσκεψή τους στο σχολείο. Η συνάντηση μαζί τους θα πρέπει να είναι καλά προετοιμασμένη. Ο υπεύθυνος για τη διαχείριση του περιστατικού θα πρέπει να διαθέτει στοιχεία και να μην ξεχνά ότι οι γονείς των δραστών τείνουν να αμφισβητούν ότι το παιδί τους παρουσιάζει τέτοιου είδους συμπεριφορά.

Επίσης συστήνεται όπως η εμπλοκή των γονιών επιζητείται και σε λιγότερο σοβαρά περιστατικά εκφοβιστικής συμπεριφοράς, ώστε να προληφθεί η εξέλιξή τους σε πιο σοβαρά.

Σε ότι αφορά τη σοβαρότητα του περιστατικού, αυτή καθορίζεται από τα εξής στοιχεία:

- Πόσο αναστατωμένο είναι το παιδί-στόχος.
- Σε ποιο βαθμό είναι οι γονείς μπλεγμένοι, πράγμα που υποδηλώνει και την αναστάτωση του παιδιού.
- Για πόσο χρονικό διάστημα συνεχίζει η εκφοβιστική συμπεριφορά.
- Πόση θέληση έχει ο δράστης να αναγνωρίσει τη βλάβη που έχει προξενήσει.
- Σε πιο βαθμό ο δράστης είναι έτοιμος να συνεργαστεί και να εργαστεί για την εξεύρεση μιας λύσης.

Οι συνέπειες και οι κυρώσεις θα πρέπει να είναι σαφώς καθορισμένες, να είναι ανάλογες με τη σοβαρότητα του περιστατικού, να είναι γνωστές στα παιδιά και τους γονείς και να στοχεύουν στην υπευθυνοποίηση του δράστη.

Η διαχείριση των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς δεν αρχίζει με την αναφορά και δεν λήγει με τη διερεύνησή τους. Για να είναι ολοκληρωμένη και αποτελεσματική, χρειάζεται να έχει και συνέχεια. Στο πρωτόκολλο θα πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια και για **την παρακολούθηση της εξέλιξης ενός περιστατικού**. Θα πρέπει να καταγράφεται ποιος θα είναι υπεύθυνος για την παρακολούθηση και την εξέλιξη του υπό αναφορά περιστατικού.

8. Προληπτικές στρατηγικές

- **Διαμόρφωση Κώδικα Συμπεριφοράς των μαθητών στο σχολείο**

Ο Κώδικας Συμπεριφοράς θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τους επίσημους κανονισμούς λειτουργίας των σχολείων, αλλά ταυτόχρονα θα πρέπει να ενσωματώνει τις ιδιαίτερες αξίες, προσδοκίες και πεποιθήσεις του κάθε σχολείου ξεχωριστά και να συμβάλλει στην ανάπτυξη του ήθους των μαθητών του σχολείου. Ο Κώδικας θα πρέπει να περιλαμβάνει και τις κυρώσεις που θα υποστεί κάποιος, αν τον παραβιάσει.

Δεν θα πρέπει να επιβάλλεται αυθαίρετα, αλλά θα πρέπει να είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας διαβούλευσης, εκπαιδευτικών, γονιών και παιδιών. Όμως θα πρέπει να διαλαμβάνει με πολλή σαφήνεια ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν μπορεί να γίνει με κανένα τρόπο αποδεκτή και ότι για τους δράστες θα υπάρχουν κυρώσεις. Οι κυρώσεις μπορεί να είναι από τις πιο απλές μέχρι και τις πιο δραστικές. Πάντοτε όμως θα πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία με αυτές που προνοούν οι κανονισμοί λειτουργίας των σχολείων.

• Διαμόρφωση Κανόνων Συμπεριφοράς στην τάξη

Οι Κανόνες Συμπεριφοράς στην τάξη διαμορφώνονται μεταξύ των εκπαιδευτικών και των παιδιών λαμβανομένων υπόψη του Κώδικα Συμπεριφοράς των μαθητών στο σχολείο και των ιδιομορφιών της κάθε τάξης. Επίσης θα πρέπει να περιλαμβάνουν και τις συνέπειες, σε περίπτωση παραβίασής τους. Και στην προκειμένη περίπτωση, νοείται ότι οι συνέπειες θα πρέπει να συνάδουν προς αυτές που προνοούν οι κανονισμοί λειτουργίας των σχολείων.

Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να συζητά και να αναλύει τους Κανόνες με τα παιδιά συστηματικά και όχι μόνο όταν σημειώνεται παραβίασή τους.

Επίσης, το σχολείο θα πρέπει να στείλει τους Κανόνες Συμπεριφοράς με σχετική συνοδευτική επιστολή στο σπίτι, στην οποία να τονίζει στους γονείς τη σημασία που αποδίδει στην τήρησή τους και να εξηγεί το όφελος που θα προκύψει για τα παιδιά τους. Αν σε μια τάξη διδάσκουν πέραν του ενός εκπαιδευτικού, τότε όλοι θα πρέπει να γίνουν κοινωνοί των Κανόνων και να έχουν κοινή στάση ως προς την τήρησή τους.

- **Επίβλεψη των χώρων που συνήθως ασκείται εκφοβιστική συμπεριφορά**

Η συστηματική επίβλεψη των χώρων, όπου διαπιστώνεται ότι ασκείται εκφοβισμός μεταξύ των μαθητών, αποτελεί σημαντική στρατηγική για την πρόληψη του φαινομένου και ερευνητικά έχει διαπιστωθεί ότι συμβάλλει ουσιαστικά στη μείωσή του.

- **Αξιοποίηση του αναλυτικού προγράμματος**

Με την ευφυή αξιοποίηση του αναλυτικού προγράμματος στη βάση της διαθεματικής προσέγγισης, προωθείται η προαγωγή της αντικεκφοβιστικής πολιτικής του σχολείου, η μετάδοση μηνυμάτων και αξιών, που εδραιώνουν τον αλληλοσεβασμό, την αλληλοεκτίμηση, τη φιλία και την επικοινωνία μεταξύ των παιδιών, και η ανάπτυξη και καλλιέργεια δεξιοτήτων διεκδικητικότητας, ώστε τα παιδιά να υπερασπίζονται τα δικαιώματά τους.

Οι εκπαιδευτικοί στην τάξη πρέπει να αποφεύγουν τη δημιουργία ανταγωνιστικού κλίματος, όχι φυσικά την ευγενή άμιλλα, να επινοούνται δραστηριότητες στις οποίες να μπορούν όλα τα παιδιά να συμμετάσχουν, να νιώθουν χρήσιμα και ικανά. Ακόμα ακόμη μπορούν να προνοήσουν τη δημιουργία ομάδων υποστήριξης για παιδιά που υπόκεινται σε εκφοβισμό ή που μπορεί εύκολα να γίνουν στόχος εκφοβισμού.

Επιπρόσθετα θα πρέπει να φροντίζουν για την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης με τους μαθητές τους. Αυτό θα τους επιτρέψει να νιώθουν ασφάλεια και να αναφέρουν τυχόν περιστατικά εκφοβισμού.

- **Εφαρμογή προληπτικού προγράμματος**

Η επιλογή κάποιου προληπτικού προγράμματος θα πρέπει να γίνεται στη βάση της μελέτης των αναγκών του σχολείου.

9. Παρακολούθηση και αξιολόγηση της πολιτικής

Η παρακολούθηση και αξιολόγηση της πολιτικής είναι αναπόσπαστο τμήμα της όλης διαδικασίας και σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται να παραλείπεται. Είναι ιδιαίτερα πολύ ωφέλιμο τα σχολεία να αξιολογούν την αποτελεσματικότητα της πολιτικής τους και να την αναπροσαρμόζουν εκεί και όπου χρειάζεται.

Επίλογος

Η εκφοβιστική συμπεριφορά στο σχολείο είναι ένα πρόβλημα που επηρεάζει αρνητικά το γενικό κλίμα του σχολείου και τα δικαιώματα των εκπαιδευτικών να διδάξουν και των παιδιών να μάθουν σε ένα ασφαλές περιβάλλον.

Είναι υποχρέωση όλων, γονιών, εκπαιδευτικών και παιδιών, εδώ και τώρα να συμβάλουν τόσο στην αντιμετώπιση, όσο και στην πρόληψη του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Βιβλιογραφικές πηγές

Νάστου Α. (2005). *Η αντικοινωνική-επιθετική συμπεριφορά μεταξύ μαθητών (bullying) και σχολείο: μια δυναμική σχέση*, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Αθήνα.

A.S.A.P. (1996). *A School-based Anti-Violence Program*. (WWW)
<http://www.lfcc.on.ca/bully.htm>

Carney G. A. and Merrell W. K. (2001). Bullying in Schools: Perspectives on Understanding and Preventing an International Problem. *School Psychology International*, Vol. 22(3): 364-382.

Focus Adolescent Services. Bullying: What Parents and Teachers Should Know (WWW)
<http://www.focusas.com.ca/Bullying.html>

Grant D. J. (2001). Schoolyard bullying: It needs to be addressed, *Paediatrics and Child Health, Official Journal of The Canadian Paediatrics Society*, Vol. 6, No 7 .

Kolář, M. (2005). *Bolest šikanování: Cesta k zastavení šikanování ve školách*. Praha: Portál.

Misha, F., Pepler, D. and Wiener, J. (2006). Factors Associated With Perceptions and Responses to Bullying Situations by Children, Parents, Teachers and Principals, *Victims & Offenders*, 1:3, 255-288.

Olweus, D. (2001). Bullying at school: tackling the problem. (WWW) http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/434/Bullying_at_school:_tackling_the_problem.html

Olweus, D. (2005). *Bullying at school: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell.

Pöthe, P. (1999). *Dítě v ohrožení*. Praha: Nakladatelství G plus G.

Rigby, K. (1996). *Bullying In Schools and What to Do About It*. Melbourne: Australian Council for Educational Research. Στο: Suckling, A. and Temple, C. (2002). *Bullying – A Whole School Approach*, London: Kingsley Publishers Ltd.

Sanders, E. C. and Phye D. D. (2004). *Bullying – Implications for the Classroom*. London: Elsevier Academic Press.

Sharp, S. and Smith, P. (eds) (1994a). *Tackling Bullying in Your School*. London: Routledge.

Sullivan, K. (2001). *The Anti-bullying Handbook*. London: Oxford University Press.

Suckling, A. and Temple, C. (2002). *Bullying – A Whole School Approach*, London: Kingsley Publishers Ltd.

Wright, J. (2004). Preventing Classroom Bullying: What Teachers Can Do (WWW)
<http://www.interventioncentral.org>